

СЛОВЫ НЯМЕЦКАГА ПАХОДЖАННЯ Ў ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ

Янка Купала – адзін з самых адметных і самабытных майстроў беларускага слова. Яго паэзія дае яскравае ўяўленне пра такія рысы беларуса, як чалавечая годнасць, духоўнасць і талерантнасць [1, с. 164]. Вытокі творчасці песняра – у самім жыцці, у народнай мудрасці. Паводле трапнага азначэння Якуба Колаца, любы твор з літаратурнай спадчыны Янкі Купалы – гэта расквітнелы сад, “своеасаблівы арнамент беларускага мастацкага слова” [2, с. 278]. Аснова купалаўскага мастацкага слова – жывая народная мова. Беларускаму слову ён вучыўся ад маці, а мова маці, народная мова, увабрала ў сябе і запазычаную лексіку, у першую чаргу – з польскай мовы. Як вядома, праз польскую мову да нас пранікла шмат слоў нямецкага паходжання. Хоць, як паказваюць больш глыбокія даследаванні, пэўная частка запазычанняў трапіла непасрэдна з нямецкай мовы. Мы прааналізавалі творы вялікага песняра, “Слоўнік мовы Янкі Купалы” (у 6 т.) і вылучылі шмат тэматычных груп такіх слоў. Спынімся на найбольш пашыраных запазычаннях нямецкага паходжання ў купалаўскіх творах.

НАЗВЫ ЗБУДАВАННЯЎ І ІХ АСОБНЫХ ЧАСТАК

Варстат ‘майстэрня, у якой працавалі шаўцы’ (польск. *warstat, warsztat* < нов.-в.-ням. *Werkstatt*): пры варстаце маім дружна праца ідзе: жонка драгву прадзе...

Друкарня ‘месца, дзе друкуюцца кнігі, газеты’ (польск. *drukarnia* ад *druk* < нов.-в.-ням. *Druck, Drucker, Druckerei*): мае сотні... друкарань.

Ганак ‘прыбудоўка; сходкі; асобнае памяшканне’ (польск. *ganek* < ніжн.-ням. *gank*): сабака брахнуў, і хтось выйшаў на ганак; прывяла гусяра дворня князева ў хорам багаты, пасадзіла на ганку, між клёнаў і ліп...

Гзымс ‘карніз’ (польск. *gzymś* < нов.-в.-ням. *Gesims*): на гзымсах паўзрасталі палын і крапіва.

Гмах ‘вялікі будынак, збудаванне; натоўп людзей’ (польск. *gmach* < нов.-в.-ням. *Gemach*): гмах ля гмаху вырас новы; Грамада – вялікі гмах: адзін ляжа, сто ідзе, а хто ж роўны ў грамадзе?

Гута ‘шклозавод’ (польск. *huta* < ст.-в.-ням. *hutta*): ёсць пры гуце паравая машына, каторай пускаюцца ў ход станкі ў шліфарні.

Кляштор ‘каталіцкі манастыр’ (польск. *klasztor*, чэшск. *kláštor* < сяр.-в.-ням. *kloster*): шукала шчасця... у ціхім між бораў кляшторы.

Крама ‘магазин; перан. клопаты’. Параўн. ст.-бел. *крам*, *крама* ‘гандлёвая будка, тавар’ < польск. *krama* ‘гандлёвая будка; тавар; гандаль’ < сяр.-в.-ням. *kram* ‘дах будкі; пакрыццё шалаша; гандлёвая будка; тавар; дробныя грошы’: А сягоння як у яму навалілася і з крамай; нясучы на душы цяжэсную краму каханья.

Кружганак ‘крытая галерэя’ (польск. *krużganek* < нов.-в.-ням. *Kreuzgang*): гэты кружганак у нашым манастыры нядобра ўладжаны.

Лата ‘дошка, жэрзіна на кроквах’ (польск. *łata* < нов.-в.-ням. *Latte*): замест гонтаў на латах – лахманы з ачарэнаў.

Мур ‘палац; камень; цэгла; сцяна; царква’ (польск. *mur* ‘сцяна з цэглы або каменю; агароджа; будынак’ < сяр.-в.-ням. *mûre* ‘каменная сцяна’): з каменя і цэглы мур і скляпенні; загадаў капаці яму, мураваці з мур; Не мур павінен храмам звацца, а цэлы свет – зямелька, зоры.

Стадола ‘збудаванне для жывёлы; клуня’ (польск. *stodoła* < сяр.-в.-ням. *stadel*): і стадола, і камора так яшчэ стаялі ўчора.

Трама ‘бэлька, якая падтрымлівае столь у драўляных будынках’ (польск. *trama* < нов.-в.-ням. *Tramm*): на траме ўверчана анучай ляжыць няклёпана кася.

Турма ‘месца зняволення, будынак; месца, дзе цяжка жыць, дзе жывуць прыгнечаныя’ (польск. *turma* < сяр.-в.-ням. *turm*): хатай стаў мне шынок, а свет цэлы турмой.

Фортка ‘невялікія дзверы ў агароджы’ ад ст.-бел. *форта* ‘брамка, створка акна; перан. варты’ (польск. *forta* < нов.-в.-ням. *Pforte*): у глыбіні мур і фортка.

Шпунт ‘падоўжаны выступ ці паз для злучэння дошак’ (польск. *szpunt* < нов.-в.-ням. *Spund*): ад магнацкіх, ад панскіх дзвярэй затраішчалі шпунты.

Шынок, **шынк** ‘карчма’ (польск. *szynk* < нов.-в.-ням. *Schank, Schenke*): “Рым” завецца шынок; Журба ў шынку мёд-гарэлку, як ваду смактала.

Шпіталь ‘вайсковая бальніца’ (польск. *szpital* < сяр.-в.-ням. *spital* < сяр.-лац. *hospitale*): шпіталь нам трэба.

Шліфарня ‘шліфавальная майстэрня, шліфавальны цэх’ (польск. *szlifiernia* < нов.-в.-ням.

Schliff): нясуць... у шліфарню, або – проста ў склад.

Штольня ‘падземнае збудаванне спецыяльнага прызначэння’ (польск. *s(z)tolnia* < нов.-в.-ням. *Stollen*): электрыку забудуцца, як непатрэбны штольні.

Шпіц ‘шпіль’ (польск. *szpic* < нов.-в.-ням. *Spitze*): гляджу на сонныя грамады пустынных вуліц, як блішчыць Адміралцейскі ў высях шпіц.

Лёх ‘склеп, падземелле; сховішча; турма, зняволенне’ (польск. *loch* < сяр.-в.-ням. *loch*): кавалі яго, як звяра ланцугамі, і кідалі ў лёхі, каб згінуў, не жыві; Глянё у лёхі свае, у падземеллі глянё, князь.

Рампа ‘невысокі бар’ер уздоўж авансэны, які прыкрывае ад глядачоў прыборы для асвятлення сцэны’ (руск. *рампа* < нов.-в.-ням. *Rampe*): У глыбіні сцэны – сад, бліжэй к рампе стаіць адно дзерава, непадалёк ад яго ў непарадку: стол, лавы, табурэткі.

НАЗВЫ ПРЫЛАД І ПРАДМЕТАЎ ХАТНЯГА ЎЖЫТКУ

Абцугі ‘абцугі’ (нов.-в.-ням. *Aufzug*): Дружнай, званчэй грыві, наш молат, пад абцугамі гніся, сталь.

Арфа ‘сельскагаспадарчая машына для ачысткі зерня’ (польск. *arfa, harfa* < нов.-в.-ням. *Harfe*): таксама на арфу не прыйшла пара.

Гэбель ‘рубанак’ (польск. *hebel* < нов.-в.-ням. *Nobel*): габлюе гэблем гладка.

Загарак ‘гадзіннік’ (польск. *zegar* < сяр.-в.-ням. *seger*): Так-так, так-так. Так – не, так – не, учора й сягоння загарак гамоне.

Кубел ‘драўляны посуд для збожжа, харчу, адзення і іншых рэчаў’ (нов.-в.-ням. *Kibel*): Мусіць з Прусаў, мой сыну, цягнеш кубел бурштыну.

Куфар ‘скрыня’ (польск. *kufa* < нов.-в.-ням. *Kufe*): Мамка, дастаньце з куфра настольнік.

Куфаль, куфля ‘кубак на піва; бакал’ (польск. *kufel* < сяр.-в.-ням. *kiefel*): куфаль ходзіць, пераходзіць, так і высыхае.

Келіх, кяліх ‘чарка, кубак, бакал’ (польск. *kelich* < сяр.-в.-ням. *kelich*): Але не чаркі для вас з келіхамі, – яны – для нашых здатней рук.

Ліхтар ‘ліхтар, падсвечнік’ (польск. *lichtarz* < сяр.-в.-ням. *liuhtaere*): а вадзіца так пераліваецца, як бы сонца ў тых шкелках, што мы бачылі пры ліхтарах у цэркаўцы.

Зэдаць ‘услончык’ (польск. *zedel* < сяр.-в.-ням. *sedel*): сядзе есці, сядзе за кульгавы стол, траяногі зэдаць, чуць не рыне ў дол.

Пляшка ‘бутэлька; бутэлька з алкагольным напоем; шклянка’ (польск. *flasza* < нов.-в.-ням. *Flasche*): невялічкая стаграмавая пляшка з газай; Эге! І пляшку бачу; ім толькі каля пляшкі круціцца.

Пудэлак, пудэлка ‘каробка’ (ст.-бел. пудло ‘каробка’ ад ням. *Paudel*). Сучаснае дыялектнае пудэлка, пудэлко ‘каробка, шкатулка, каробка ад запалак ці іншых дробных рэчаў; пенал’. Магчыма, у Я. Купалы пудэлка выступае таксама ў значэнні ‘каробачка’: з бляшаным пудэлкам цукерак; быццам з-над капелюша пудэлка з пудрай.

Піпка ‘люлька для курэння’ (польск. *pipa* < сяр.-н.-ням. *pipe*): Але дзядзька густа іх сваёй піпкай падкурваў.

Шафа ‘скрыня на харчовыя прадукты’ (польск. *szafa* < нов.-в.-ням. *Schaff*): па левым баку шафа з напіткамі.

Шпілька ‘шпілька’ (польск. *szpilka* < нов.-в.-ням. *Spille*): да костачак холадам перайме, шпількамі жалезнымі.

Шпунька ‘шпуля’ (польск. *szpule, spulka* < нов.-в.-ням. *Spulle*): Я – хвацель маток і шпунькі.

НАЗВЫ ЛЮДЗЕЙ ПА ІХ ЗАНЯТКУ

Ахмістрыня ‘жанчына, якая вядзе хатнюю гаспадарку ў багатым доме, аканомка’ (польск. *ochmistrzynia* < нов.-в.-ням. *Hofmeisterin*): каб яна, гэта ахмістрыня, бельмачамі за маім не ачыла.

Бравар ‘півавар’ (польск. *browarz* ‘піваварня’ < сяр.-в.-ням. *briuwere* ‘півавар’): Ні раўтаў, ні бравароў. У слоўніку І. Насовіча са значэннем ‘півавар’ зафіксавана слова бровар.

Гандляр ‘крамнік; перакупшчык’ (польск. *handlarz* < нов.-в.-ням. *Händler*): быў жа ён нядаўна авечак гандляром.

Гарбар ‘той, хто апрацоўвае і вырабляе шкуры’ (польск. *garbarz* < сяр.-в.-ням. *gerber*): Ці хто думаў... што капільскі наш гарбар гэтак слаўна выйдзе ў свет.

Гетман ‘камандуючы войскамі ў Польшчы і ВКЛ’ (польск. *hetman, heytman*, чэшск. *hauptman* < нов.-в.-ням. *Hauptmann*): Гетманы, гетманы, ой, каб жа вы ўсталі.

Арфяр ‘арфіст’ (польск. *harfiarz, harfista* < нов.-в.-ням. *Harfner, Harfenist*): У гэту хвілю... арфяры раптам сціхлі.

Грабар ‘землякоп’ (польск. *grobarz* < сяр.-в.-ням. *grabaere*): ...у яму рухнула зверху, хаваючы грабара і яго працу.

Гутнік ‘рабочы, які працаваў на шклозаводзе’ (ад гута ‘шклозавод’): калі вельмі патрэбны... гутніку грошы, то яму даюць квітка.

Крамнік ‘прадаўшчык’ (польск. *kramarz* < нов.-в.-ням. *Krämer*). Слова, магчыма, утворана на беларускай глебе ад ст.-бел. *крамъ*, *крама* ‘гандлёвая будка; тавар’, якое ад сяр.-в.-ням. *kram*: Купіў я сягоння каляндар – нейкі беларускі, як кажа крамнік.

Чынішавік ‘зборшчык грашовага аброку’ (ад чыніш ‘грашавы аброк’, польск. *czynsz*,

czynszownik < сяр.-в.-ням. *zins*): усіх чыншавікоў сталі чысціць.

Шынкар 'уладальнік карчмы або прадавец у ёй' (польск. *szynkarz* < нов.-в.-ням. *Schank, Schenke*): *А гарэлка рэчкай льецца, бегае шынкар.*

Шнег, **шпik** 'шпіён' (польск. *szpieg*, чэшск. *szpeh* < сяр.-в.-ням. *spehaer*): *Не вам, інтэрвенты, шнегі, дыверсантаы на прыстані нашай выпускаць дэсанты.*

Фурман 'чалавек, які кіруе коньмі ў запрэжанай фурманцы' (польск. *furman* < сяр.-в.-ням. *viortman*): *Сам Разымблём за фурмана.*

Шахтар 'шахцёр' (ад *шахта*; рус. *шахта, шахцёр* < нов.-в.-ням. *Schacht*): *у зрэнку шахтара не заляціць агонь.*

Некаторыя запазычанні Янка Купала ўжываў у значэннях, якія не фіксуюцца слоўнікамі беларускай мовы. Да прыкладу, *хвальбона* (польск. *falbana* < нов.-в.-ням. *Falbel*): *мела сукню і хвальбону* (ст.-бел. *фальбона* 'палоска матэрыялу, прышытая зборкамі да спадніцы, фартуха і пад.'). Магчыма, так называлі пышную спадніцу (параўн. *хвальбонка* 'спаднічка' ў гаворках Брэстчыны).

Грунт 'гатоўнасць, накал' (польск. *grunt* < нов.-в.-ням. *Grund*): *Гэй, каваль, дзьмі мяхі, а сталь грэй да самага грунту.*

Бляха 'ўзнагарода' (польск. *blacha, blech* < сяр.-в.-ням. *blech*): *Засядаюць у ім суддзі – брушкі тоўсты, у бляхах грудзі; бліскаюць у сонцы бляхі яго залатыя.*

Брук 'гарадское жыццё' (польск. *bruk* < нов.-в.-ням. *Brücke*): *Ну, пасля гарадскі брук мяне адолеў: хто мне лепей плаціў, ласкі лепшыя меў; Варшаўскіх брукаў марны франт.*

Шына 'чыгуначная рэйка' (польск. *szyna* < нов.-в.-ням. *Schiene*): *шмат прывозяць па жалезных шынах – угнаенне... трактары, машыны.*

Для найменавання асоб Янка Купала часам ужываў назвы неадушаўлёных прадметаў: *Ліха не возьме! Гэткі цукар не размокне; цукар* "1) харчовы прадукт; 2) перан. зняважліва пра чалавека (нов.-в.-ням. *Zucker* акрамя асноўнага значэння ў гаворках азначае 'быць добрым, мілым' (*das ist Zucker*)".

Штука 'пра чалавека' (польск. *sztuka* < нов.-в.-ням. *Stück*): *Куды ідзеш? Дзе быў учора? Што ты за штука?*

У выніку метафарызацыі на аснове пераносу па падабенстве, сімваліцы, сумежнасці паэт пашырае сэнсавы аб'ём слова за кошт узнікнення ў ім пераносна-вобразнага значэння і ўзмацнення экспрэсіўных якасцей. Ужыванне метафар, эпітэтаў, параўнанняў заўсёды падпарадкавана ідэйна-мастацкім задачам твора і прадыхтавана аўтарскім выбарам слова.

Словы нямецкага паходжання не заставаліся пасіўнымі ў слоўнікавым складзе беларускай мовы, а набывалі здольнасць да словаўтварэння і тым самым выступалі як сродак пашырэння яе лексічнага запasu.

Сярод вытворных вылучаецца група назоўнікаў з суфіксам *-ар*. Адносна паходжання суфікса існуе думка, што ён запазычаны з лацінскай мовы (*arius*) яшчэ ў агульнаславянскую эпоху і захаваўся ва ўсіх славянскіх мовах. Пры дапамозе гэтага суфікса ўтварыліся назоўнікі мужчынскага роду, якія абазначалі асоб паводле іх заняткаў: *шынкар, гандляр, маляр*, але: *гарбар, грабар* (гэтыя словы праніклі напасрэдна з нямецкай мовы).

Пры дапамозе агульнаславянскага суфікса *-ств-* утвораны назоўнік адцягненага значэння *шпягоўства* 'шпіёнства' ад *шпег* 'шпіён': *вы будзеце прымаць свядома... ворагаў у хату да сябе, што будучь вас шпягоўствам гадаваць?*

Для абазначэння месца вытворчасці ці захавання чаго-небудзь утвараліся назоўнікі з суфіксам *-н-*: *гутня, друкарня, шынкаўня, шліфарня, штольня.*

У творах Янкі Купалы зафіксавана вялікая колькасць слоў з эмацыянальна-ацэначнымі суфіксамі *-к-, -ак-, -очак-* і інш. Памяншальна-ласкальнае значэнне ўказвае на малы памер прадмета і адначасова выражае дадатковае значэнне ласкальнасці: *ганак – ганачак, шпуля – шпулька, шынкар – шынкарочак, дыль – дылёўка* 'тоўстая дошка' (польск. *dyl* < ст.-в.-ням. *dyl*): *З чатырох дылёвак будзеш мець мясіну, на век вечны поля роўна тры аршыны.*

Вялікую здольнасць да словаўтварэння выявілі такія нямецкія запазычанні, як *гвалт, гвалціць, гвалтаваць* (польск. *gwałt*, нов.-в.-ням. *Gewalt*); *гарт – гартаваны, гартаваць, загартаваны* (польск. *hart*, нов.-в.-ням. *hart*), *вандраваць – вандроўка, вандроўнік, вандроўны, вандруючы* (нов.-в.-ням. *wandern*); *брук – брукаваць, брукаваны, забрукаваць; крама – крамнік, крамны, крамніна, крамачка; мур – мураваць, замураваць, мураваны; шынк – шынок, шынкар, шынкарка, шынкарочак, шынкаўня, шынкаваць* і інш.

Як неаднаразова падкрэслівалі даследчыкі, багацце лексікі Янкі Купалы (а германізмы занялі там адпаведнае месца), не мае роўных у беларускай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Гніламёдаў, У. В. Янка Купала : Новы погляд. Дапаможнік для настаўнікаў / У. В. Гніламёдаў. – Мінск : Нар. асвета, 1995.

2. Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 11.

Вольга ГАЛАЙ,
кандыдат філалагічных навук.